

Национална идентичност, вписана в планинския пейзаж – *Хаджи Димитър* на Христо Ботев

Лукаш Коронкевич

Планините са неотменна част от българската символична вселена и са вписани в процеса на формиране на националната идентичност на българите. Планинският пейзаж с характерните масиви на Рила, Пирин, Стара планина и Родопите, пуска дълбоки корени в българското национално съзнание, мисленето за история и култура. В българската митология и народните легенди планините често се представят като магически и мистериозни места. Те са пространства на паранормални явления. Не е чудно, че планините имат и религиозно значение, затова, например, в Рила и Пирин се намират важни манастири – Рилският манастир и Бачковският манастир. Това са забележителни духовни центрове, които също символизират българската вяра и традиции.

Планините играят много важна роля по време на Възраждането, и особено по време на движенията за национално освобождение, например по време на Априлското въстание. Именно в планините действат отрядите на хайдутите. Знаем, че това са били разбунтувани хора, които заради тогавашните социални условия са били възприемани повече като патриоти и закрилници на народа, отколкото като разбойници. По тази причина бързо стават част от пантеона на националните герои, а планините се мислят като митичен център на хайдушкото движение. Знае се, че хайдушките чети се формират в резултат на репресиите на турските управници над местното население, а храбростта на хайдутите се възхвалява в народните песни и литературата през втората половина на XIX век. През лятото четите се криели в горите, откъдето водели партизанска война, първоначално срещу турските бирници, а по-късно извършвали и нападения и обири на търговци и богаташи.

Както отбелязва Николай Аретов, хайдушкото движение, с характерния си романтичен облик и връзка между човека и природата, е било трайно обвързано с планинските пейзажи. Един от най-знаковите образи на тази романтична природа е Агликина поляна в Сливенския Балкан, известна от народното творчество, мемоарите и песните на Йордан Йовков. Този топос, често отбелязван от различни творци и значим

в исторически план като място на хайдушки събирания, представлява преход между „митологични“ и „исторически“ представи за героизма на хайдутите¹. Топосът на планината Планинският топос е не просто декор или фон във фолклорните и литературните разкази за хайдутите; той е дълбоко свързан с човешките действия, често драматични и демаскиращи проблемите, като едновременно действа мотивиращо и съзидателно. Така планината се превръща в ключов елемент на българската въображаема география.

Най-емблематичното литературно произведение, което представя Стара планина като митичен център на хайдушкото движение, е баладата *Хаджи Димитър* от Христо Ботев. Според полската българистка Гражина Шват-Гълъбова Ботев „е извършил пълна идентификация на топоса на Балкана с модерно разбиране мит за героя“². А Йордан Ефтимов подчертава, че в тук за първи път в българската литература е използвана фигурата на Прометей и в по-широк план прометеевският мит, при това в парадигмата на европейския романтизъм³.

Баладата *Хаджи Димитър* разказва за смъртта на българския революционер от периода на националното Възраждане, след ожесточена битка с турските войски на връх Бузлуджа, който днес носи името на героя – Хаджи Димитър. Този образ става символ на борбата за свобода и независимост на българите по време на османското владичество. Трябва да се каже, че Ботев може да е включил между редовете автобиографичен елемент, понеже самият той е бил борец за българската кауза по време на Възраждането.

Значителна роля в творбата играе природата на планинския пейзаж. В момента на смъртта природните стихии искат да облекчат мъките на юнака (който напомня Прометей, донесъл огъня на хората, а сега е прикован на скалата в Кавказ):

*Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира: него жалеят*

¹ Н. Аретов, *В търсене на легендата. Пътеки към Агликина поляна*, <https://bulgc18.com/?p=715>, достъп: 20.07.2024.

² G. Szwat-Gylybowa, *Balkan – „wynaleziona” przestrzeń narodowa Bułgarów*, „Slavia Meridionalis” 2007, бр. 7, с. 117.

³ Й. Ефтимов, *Двойното дъно на класиката: От Ботев и Вазов до Йовков и Далчев*, Пловдив 2010, с. 53–54.

*земя и небо, звяр и природа...*⁴

Участието на природата е израз на почит към революционерите, загинали в борбата за свобода, тъй като дори могъща сила като природата става покорна в момента на смъртта на юнака, готова да му служи по време на последния му път. Хищните животни – орлицата, вълкът и соколът – обичайно възприемани като жестоки, защото жестокостта е необходима за да оцелееш в суровата планинска среда — тук парадоксално проявяват грижовност и братска подкрепа към героя. В този контекст изследователите на Ботев разпознават европейски влияния, комбиниращи романтично митотворчество с бароков бестиарий. Въпреки това, бароковият символизъм на животните при Ботев е напълно съзвучен с българската планинска среда⁵.

Никола Георгиев определя въпросната балада като творба с почти езически характер, защото „езически са образите на самодивите, езическо е изживяването на природата, езическо е единението между юнака и вселената, езическа е най-сетне и най-главно непримиримостта към гибелта и към разграничаването на героя спрямо идеята, вселената, живота“⁶. Ботев в творчеството си редовно препраща към легенди и народни вярвания. Олицетворяването на природата и пренасянето на елементи от фолклора в регистъра на художественото творчество са доказателство за важността на българската народна култура и традиция като носители на патриотични идеи в Ботевото творчество, но и по-широко в българската литература. В баладата *Хаджи Димитър* вниманието ни привличат самодивите, които се опитват да облекчат мъките на героя с билки или студена вода. За тях знаем, че са митични същества, облечени в бяло, с ефирна красота и необикновени сили. Те са персонаж и в други славянски култури и по-точно в културното въображение на хората от Източна и Южна Европа. За тези общества са типични селският живот и близостта до природата. Хармонизирането на човешкия живот с природата, както и зависимостта му от природните сили, са храна за народната фантазия в онези времена, когато за явленията в околния свят липсва рационално (или научно) обяснение. Затова природните феномени предизвиквали страх и хората се опитвали да ги обяснят с помощта на магия и метафизика.

⁴ Х. Ботев, *Хаджи Димитър*, <https://litclub.bg/library/bg/botev/poezia/hd.htm>, достъп: 20.07.2024.

⁵ Ibidem.

⁶ Н. Георгиев, *Ботевата балада „Хаджи Димитър“ (опит за разбор)*, <https://litenet.bg/publish/ngeorgiev/120/balada.htm>, достъп: 20.07.2024.

*Лежи юнакът, а на небето
слънцето спряло сърдито пече⁷.*

В тази сцена разпознаваме не само фигурата на прикования на планинската скала Прометей, но и реалната атмосферна обстановка на върха на Балкана. Героят умира в топъл, дори горещ ден, а слънчевите лъчи задълбочават неговите мъки. Това може да се разглежда също като метафора, защото описаната жега трябва да изпепели поробената земя. Сирма Данова отбелязва, че – повтарящ се в Ботевата балада – мотивът на спряното слънце е взет от народните жетварски песни⁸. Това показва преплитането в творбата на възрожденски патриотични и мартирологични елементи с народния фолклор, на модерната национална идея с традиционната аграрна култура. Към върха се издига призив с почти апокалиптичен характер:

*Грей и ти, слънце,
в таз робска земя!⁹*

След горещия ден на върха на планината настъпва вечер, а младият юнак започва да осъзнава близкия си край. Въпреки това болката и страданието не му позволяват да заспи и скоро на планинския връх започва да съмва и така в творбата кръгът на времето отново се затваря, подреждайки се в цикъл, определен от движението на слънцето. Произведението завършва с хронологична рамка, тъй като отново настъпва ден и над хоризонта се издига слънцето, както и с композиционна рамка – авторът завършва стихотворението, като отново използва думите:

и слънцето пак пече ли – пече!¹⁰

Въпреки описанието на засилващите се мъки на героя, Христо Ботев умишлено не довежда действието до очаквания момент на смъртта. Той само споменава, че нощта отново настъпва, а същевременно предлага скорошното начало на друг цикъл, регулиран от положението на слънцето спрямо хоризонта. В този смисъл *Хаджи Димитър* обезсмъртява едноименния юнак, затваряйки трагичното му страдание в един неразривен кръг на балансиране на границата между живота и смъртта. Този кръг е

⁷ Х. Ботев, *op. cit.*

⁸ С. Данова, *Природа на жертвоприношението в поезията на Ботев*, „Проглас“ 2018, бр. 2, с. 142.

⁹ Х. Ботев, *op. cit.*

¹⁰ Х. Ботев, *op. cit.*

лишен от кулминация. Това доближава съдбата на героя до тази на жестоко наказания Прометей, изтърпяващ безкрайни мъки. Според Никола Георгиев това, че действието на баладата се развива в цикличното и повтарящо се време (това е основен модел за възприемане на времето в традиционните предхристиянски култури) „придава на така описания ден значение за трайна повторителност, за вечна борба и победа“¹¹. Въпреки това невинността на героя, който жертва живота си в името на свободата, показва, че в творбата на Ботев присъстват и мотиви, почерпени от християнската митологична система.

И така, планинският пейзаж в Ботевата поема, но и в по-широк план в българската литература е многопластов символ, който е натоварен с предизвикателства, лични изпитания, духовни откровения и естетическо вдъхновение. Важно е да подчертаем, че силата на връзката между планинския пейзаж и етоса на българската борба за свобода се потвърждава и от съвременните изследвания за местоположението на гроба на известния революционер¹², а възпоменателните практики, свързани с връх Бузлуджа, потвърждават тезата за това пространство, като едно от най-важните места на националната памет.

Библиография

Gołek-Sepetliewa Dorota, *«Hadzi Dimityr» Christo Botewa – obce elementy kulturowe w polskich przekładach*, „Między Oryginałem a Przekładem” 2015, т. 28.

Szwat-Gyłybowa Grażyna, *Balkan – „wynaleziona” przestrzeń narodowa Bułgarów*, „Slavia Meridionalis” 2007, бр. 7.

Аретов Николай, *В търсене на легендата. Пътеки към Агликина поляна*, <https://bulgc18.com/?p=715>, достъп: 20.07.2024.

Бонева Вера, *Гробът на Хаджи Димитър е под връх Хаджи Димитър в Стара Планина*, „История“ 2022, бр. 1.

¹¹ Н. Георгиев, *op. cit.*

¹² В. Бонева, *Гробът на Хаджи Димитър е под връх Хаджи Димитър в Стара Планина*, „История“ 2022, бр. 1, с. 8–44.

Ботев Христо, *Хаджи Димитър*, <https://litclub.bg/library/bg/botev/poezia/hd.htm>, достъп: 20.07.2024.

Георгиев Никола, *Ботевата балада „Хаджи Димитър“ (опит за разбор)*, <https://liternet.bg/publish/ngeorgiev/120/balada.htm>, достъп: 20.07.2024.

Данова Сирма, *Природа на жертвоприношението в поезията на Ботев*, „Проглас“ 2018, бр. 2.

Ефтимов Йордан, *Двойното дъно на класиката: От Ботев и Вазов до Йовков и Далчев*, Пловдив 2010.